

ביאורן של שתי מילים במקרא בלשון ברכה

לזכרו המבורך של ידידי ורעי

פרופ' אמציה פורת

המתרגם והעורך הדגול
שהיה שנים רבות מעמודי התווך
של האקדמיה ללשון העברית

הערות מבוא

1. כידוע הובעו שתי דעות בפירושו הפועל תִּמְנוּ בפסוק "חסדי ה' כי לא תִּמְנוּ כי לא כָּלוּ רחמיו" (איכה ג 22). יש מפרשים תִּמְנוּ צורת מדברים בעבר מהשורש תו"ם (תוצאת חילוף גזרות של ע"ע < ע"ו: תמ"ם < תו"ם) בבניין קל, ויש מפרשים אותו גלגול של תִּמְנוּ שהמ"ם הכפולה [mm] הפכה בתהליך של היברלות למ"ם ונו"ן [mn], היינו צורת נסתרים בעבר מהשורש תמ"ם בבניין קל.¹

2. כבר הראיתי שמחבר ברכת ההודאה בתפילת העמידה (מודים אנחנו לך) ציטט את הפסוק הנזכר באיכה והביאו בלשון נוכח בהיפוך סדר צלעותיו ובהוספת מילות פנייה לבורא (הטוב, המְרַחֵם): "הטוב כי לא כָּלוּ רחמיה, המְרַחֵם כי לא תמו חסדיה". בהמירו את הצורה תִּמְנוּ בצורה תִּמְנוּ גילה דעתו שהוא סבור כדעה השנייה בדבר פירוש הפועל תִּמְנוּ.² ללמדנו שהברכה מבארת מקרא, וליתר דיוק מבארת מילה במקרא.

3. במחקר הנזכר כתבתי את ההיגדים האלה: "יש שבמטבע של ברכה שולב פסוק מהמקרא בניסוח מחדש [...] וכלי משים יש בניסוח המחודש ביאור של מילה או של צירוף"; "יש לי ממנו דוגמות מספר"³. בבירור הזה אני מבקש להביא דוגמה נוספת שיש בה ללמדנו עניין לשוני הקשור בשני צירופים מן המקרא. היא שונה במקצת מהעניין של הפועל תִּמְנוּ, אבל היא מלמדת ביאור של שני שמות מקראיים בברכה אחרת בתפילת שמונה-עשרה. מדובר בשמות צֶדֶק וצְדָקָה.

* את המאמר הזה קראו חברי המלומד פרופ' חיים א' כהן, בני אליצור אברהם יצ"ו וחבריי החוקרים אדם בן-נח, דורון יעקב ואריאל שוה והעירוני הערות חשובות. תודתי נתונה לכולם בזה (את המאמר הזה ערכה צופי שקלים).

1. ראה בר-אשר, מחקרי עברית, עמ' 116–119 §§ 5–15.

2. ראה שם, עמ' 119–121 §§ 16–21.

3. שני ההיגדים הובאו שם, עמ' 16 §§ 3–4.

השורש צד"ק

4. השורש צד"ק נפוץ מאוד במקרא. מתועדות צורות הפועל ברוב הבניינים: קל (22 הופעות), נפעל (הופעה 1), פיעל (5 הופעות), התפעל (הופעה 1) והפעיל (12 הופעות), כגון צדקתי (איוב ט 15),⁴ ונצדק (דנ' ח 14), ונתצדקי (יח' טז 51), נצטדק (בר' מד 16), והצדיקו (רב' כה 1). הצורות השמניות שנגזרו ממנו מתועדות לרוב. מצויים שם שם התואר צדיק כתואר וכתואר מועצם (203 הופעות), כגון "איש צדיק" (שמ"ב ד כ 11), "ישמח צדיק" (תה' נח 11) והשמות המופשטים צדק, צדקה. לצורך עיונו נתספק בבירור עניינם של שני השמות האלה.

צדק וצדקה במקרא

5. השם צדק מצוי במקרא ב-119 הופעות, והשם צדקה מתועד שם ב-157 הופעות. שניהם מופיעים בהקשרים שונים ונבדלים זה מזה, אבל יש קו אחד בולט המשותף לשניהם. שניהם קשורים בתחום המשפט. להלן מתפרטים הדברים.

6. השם צדק רווח בהקשרים עם השם משפט ועם הפועל שפט. מדובר בהקשרים הנזכרים ב-32 הופעות לפחות של השם בשלושה מבנים שונים. אדגים אותם בקצרה לפי שהם נדרשים לצורך הבירור הזה: (א) צדק מצוי ב-16 הופעות בצירופים אחדים עם השם משפט, כגון "צדק ומשפט" (תה' פט 15), "בצדק ובמשפט" (הו' ב 21), "משפט וצדק" (תה' קיט 121; קה' ה 7). שני השמות מצטרפים גם בצירוף סמיכות: "משפט צדק" (רב' טז 18); (ב) כמו כן השם צדק מתועד ב-4 הופעות כשם מקביל לשם משפט, כגון "מלאתי משפט צדק ילין בה" (יש' א 21), "ידין עמה בצדק וענייה במשפט" (תה' עב 2); (ג) הוא מתועד גם כמשלים של הפועל שפט ב-12 הופעות,⁵ כגון "ושפטתם צדק" (רב' א 16), "שפט/שופט צדק" (יר' יא 20; תה' ט 5), "ישפט תבל בצדק" (שם ט 9; צו 13; צח 9). עליהם יש להוסיף היגדים נוספים המכוונים לשופטים, כגון "צדק צדק תרדף" (רב' טז 20).

7. גם השם צדקה רווח בהקשרים לא מעטים עם השם משפט. מצאנו 34 היקריות שלו לפחות בשני מבנים. להלן מודגמים שני המבנים: (א) במבנה הראשון שני השמות מחוברים ב' החיבור. המבנה מתועד ב-27 הופעות, ברובן (24 הופעות) משפט בא לפני צדקה, כגון "משפט וצדקה" (מל"א י 9), "במשפט ובצדקה" (יש' ט 6). בהופעה אחת הצירוף מורחב: "ומשפט ורב צדקה" (איוב לז 23). בשלוש

4. מתוך 22 ההופעות בבניין קל מצויות בספר איוב.

5. קיבין גראסו כתב עבודת דוקטור חשובה על פועלי שפיטה בעברית המקרא. למשל הוא דן בצורה מושכלת בהיגד מתוך הפסוק "ושפטו את העם משפט צדק" (רב' טז 18). ראה גראסו, פועלי שפיטה, עמ' 69-71.

הופעות סדר השמות הפוך, כגון "צָדָקָה וּמִשְׁפָּט" (בר' יח 19). (ב) במבנה השני מדובר בשם צָדָקָה המופיע כשם מקביל לְמִשְׁפָּט. במבנה זה מצאנו שש הופעות, כגון "שִׁמְרוּ מִשְׁפָּט וְעֲשׂוּ צְדָקָה" (יש' נו 1), "מִשְׁפָּט לְקוֹ וּצְדָקָה לְמִשְׁקָלָת" (שם כח 17), "צְדָקַת ה' עֲשָׂה וּמִשְׁפָּטֶיךָ עִם יִשְׂרָאֵל" (דב' לג 21), "צְדָקְתָּךְ כְּהַרְרֵי אֵל מִשְׁפָּטֶיךָ תְּהוֹם רַבָּה" (תה' לו 7).

8. אף על פי שבשם צָדָקָה חסר המבנה השלישי שמצאנו בהקשריו של השם צָדָק (משלים של הפועל שָׁפַט), שני המבנים המשותפים להם דיים ללמד שיש קרבה ואפילו זהות במשמעותם בהקשר המשפטי – השם צָדָק עניינו צְדָקָה, והשם צְדָקָה עניינו צָדָק. נדייק ונאמר שהוראת שני השמות זהה כאשר הם באים עם השם מִשְׁפָּט.

9. אומנם יש בידינו פסוק שמני שכאילו מגדיר את המילה צְדָקָה (הנושא) במילה צָדָק (הנשוא): "צְדָקְתָּךְ צָדָק לְעוֹלָם" (תה' קיט 142). מפרשים אחדים פירשו את ההיגד הזה ואמרו דברים חשובים, אבל לא אמרו שהשם צָדָק כאילו מגדיר את השם צְדָקָה. רד"ק כתב:⁶ "צדקתך שהיא עם העולם היא צדק שהוא קיים לעולם". צבי פרץ חיות בפירושו כתב: "יש מפרש צדקה מעין התכונה של ישר אשר באיש או באל. צדק [הוא] מידת הדין בכללה".⁷

10. לא נעלמה מעיני העובדה שכל אחד משני השמות מציין גוני משמעויות. על כן אני בא לדייק את אמירתי ש"השם צָדָק עניינו צְדָקָה והשם צְדָקָה עניינו צָדָק". אמירתי מכוונת לתחום המשפט, כאמור, כשהם באים עם השם מִשְׁפָּט, היינו הביטוי "צָדָק וּמִשְׁפָּט" זהה במשמעותו לביטוי "צְדָקָה וּמִשְׁפָּט". והביטוי "מִשְׁפָּט וּצְדָק" הוראתו כהוראת הביטוי "מִשְׁפָּט וּצְדָקָה".

11. לצורך המשך הדברים אביא כאן עוד שני חלקי פסוקים. השם צָדָק מופיע באחד מהם עם השם מִשְׁפָּט, והשם צְדָקָה מצוי עם מִשְׁפָּט בחלק הפסוק האחר. כוונתי לקטעי הפסוקים האלה: "וארְשִׁתִּיךָ לִי בְצָדָק וּבְמִשְׁפָּט וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים" (הו' ב 21), "אֲהִב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (תה' לג 5).

12. אביא כאן את נוסח הברכה האחת-עשרה בתפילת העמידה של חול, העוסקת בהשבת המשפט:⁸ "הַשִּׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ כְּבְרָאוֹנוֹהָ וְיִוְעֲצֵנוּ כְּכַתְּחִילָהּ, וְהִסֵּר⁹ מִמֶּנּוּ יָגוֹן וְאַנְחָה,¹⁰

6. רד"ק, תהלים, על אתר.

7. חיות, תהלים, עמ' 262.

8. אני מביא את נוסח הברכה הנוהג אצל הספרדים, ומעיר על שינויים במנהגים אחרים.

9. "וְהִסֵּר [...] וְאַנְחָה" – ארבע המילים חסרות במחזור האיטלקי (מחזור שד"ל, א, דף טז ע"ב), כמו בנוסח בענף 3 במנהג בכל המוכא להלן ב-§13.

10. הצירוף "יָגוֹן וְאַנְחָה" לקוח מהמקרא. הוא נקרה בהיגד המופיע פעמיים: "וְנָסוּ יָגוֹן וְאַנְחָה" (יש' לה 10), "נָסוּ יָגוֹן וְאַנְחָה" (שם נא 11).

וּמְלוֹךְ¹¹ עֲלֵינוּ אַתָּה ה' ¹² לְבָרֵךְ בְּחֶסֶד¹³ וּבְרַחֲמִים בְּצִדְקָא¹⁴ וּבְמִשְׁפָּט¹⁵. בְּרוּךְ אַתָּה ה' מֶלֶךְ אוֹהֵב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט.

13. הנוסח שהבאנו כאן (נקרא לו "הנוסח שלנו") הוא נוסח בבלי. אורי ארליך הביא ארבע נוסחאות מארבעה ענפים של מנהג בבלי¹⁶ השונים במעט או בהרבה מהנוסח שלנו. הוא קרוב ביותר לנוסח בענף 3. בענף 3 חסרים היגד אחד ("והסר ממנו יגון ואנחה") וביטוי אחד ("בחסד וברחמים") המצויים בנוסח שלנו. ההיגד החסר מצוי בנוסח המובא בענף 4. הביטוי החסר בנוסח שבענף 3 אינו נמצא אף באחד מארבעת הענפים. עם זאת, אין הכרח לחשוב שהנוסח שלנו נתגבש בזמן מאוחר לענפים 1–4. העובדה שהגיע אלינו בהרבה מנהגים מעידה על קדמותו.¹⁷

14. נקל לראות שמנסח ברכת "הַשְּׁבֵת הַמִּשְׁפָּט" בתפילת העמידה (בנוסח שלנו) שילב בברכה שלושה קטעי פסוקים העוסקים במשפט והכניס בהם שינויים מובנים. בהיגד הפותח את הברכה – "השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו ככתחילה" – מהדהדים דברי הנביא "ואשיבה שְׁפִטֶיךָ כבראשנה וְיִעְצִיךָ ככתחלה" (יש' א 26). מנסח הברכה שמר על סגנון הפסוק: צורת העתיד המוארך ואפעלה (וְאֲשִׁיבָה) הומרה בצורת ציווי מוארך פעלה (הַשְּׁבֵת). כמוכן, צורות הנוכח (שְׁפִטֶיךָ, וְיִעְצִיךָ) היו לצורות המדברים (שופְּטֵינוּ, וְיִוְעֲצִינוּ) כמתבקש בפנייה לבורא. מילות הפסוק בספר הושע הובאו בסדר שונה, הצירוף השני הובא לפני הראשון: "בחסד וברחמים בְּצִדְקָה וּבְמִשְׁפָּט" כדי לסיים את הברכה העוסקת במשפט בצירוף "בְּצִדְקָה וּבְמִשְׁפָּט". כיוון שבאמצע הברכה מובאת הבקשה "וּמְלוֹךְ עֲלֵינוּ אַתָּה ה' לְבָרֵךְ" נוספה המילה מְלֶךְ לְמִילֵי הפסוק בתהלים כחתימת הברכה: "מֶלֶךְ אוֹהֵב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט".

15. מצאנו בתלמוד הבבלי: "ואמר רב יהודה אמר שמואל: 'המבדיל צריך שיאמר מעין חתימה סמוך לחתימתו' (פסחים קד ע"א). שני חכמים העירו על דברי שמואל.

11. בנוסח האיטלקי: וְתִמְלוֹךְ (מחזור שד"ל, א, שם).

12. בנוסח האיטלקי שם ה' חסר (שם).

13. המילה הזאת אינה מופיעה בנוסח תימן (כך מצאתי בשיח ירושלים, א). מפי חברי ד"ר אדם בן-נחום שמעתי שהמילה בְּחֶסֶד חסרה לא רק בנוסח הבלדי המוצע בשיח ירושלים; היא חסרה גם בנוסח השאמי.

14. בנוסח ספרד של החסידים נוסף לפני המילה הזאת הפועל וְצִדְקָנוּ.

15. בנוסח אשכנז: במקום "בצדק ובמשפט" גורסים "וְצִדְקָנוּ במשפט".

16. ארליך, עמידה, עמ' 155.

17. שני נוסחים נוספים הגיעו אלינו מבבל. האחד מובא בסדר רב עמרם גאון. נוסח הברכה קצר, אבל הוא מכיל את העיקר. זה נוסח הברכה שם: "השיבה שופטינו כבראשונה ויועצנו!!] ככתחלה ומלוך עלינו בצדק ובמשפט. ברוך אתה ה' אוהב צדקה ומשפט" (סדר רב עמרם, עמ' כה). השני מובא בסידור רב סעדיה גאון. נוסח הברכה קצר עוד יותר, ואין בו היגד שהוא מעין החתימה: "השיבה שופטינו כבראשונה ויועצנו!!] ככתחילה, ברוך אתה ה' מֶלֶךְ אוֹהֵב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (סידור רס"ג, עמ' יח). מתברר שהילכו בבבל נוסחאות רבות של ברכת השבת המשפט. אף שאין עדות מוקדמת לנוסח המהלך (הנוסח שלנו), אין לפקפק בדמיונו לנוסחי בבל ואין לטעון לאיחורו.

רבי שמואל בן חפני כתב: "חתימת הברכות צריכין שני דברים הראשון שיהא [מעין חתימתה סמוך לחתימתה]".¹⁸ רבנו חננאל מעיר על אתר על אמירתו של שמואל: "דאמר שמואל 'כל הברכות כולן צריך לומר מעין חתימתן סמוך לחתימתן' וקיימא לן כוותיה".¹⁹

16. אכן ברכות העמידה ברובן עומדות במה שאמר רבנו חננאל על אמירתו של שמואל, למשל ברכת גבורות מסתיימת במילים "ברוך אתה ה' מְחִיָּה הַמְתִּים" (שתי המילים האחרונות הן החתימה), וסמוך לפני החתימה – "וְנִאֲמַן אֶתְּהָ לְהַחֲיוֹת מְתִים" (המשפט האחרון הסמוך לחתימה הוא מעין החתימה). בברכת השנים "ברוך אתה ה' מְבָרֵךְ הַשָּׁנִים" (שתי המילים האחרונות הן חתימת הברכה), "כִּי אֶל טוֹב אֶתְּהָ וּמְבָרֵךְ הַשָּׁנִים" (זה המשפט הבא לפני החתימה, שתי מילותיו האחרונות הסמוכות לחתימה הן מעין החתימה).

17. כך הוא בברכת השבת המשפט. החתימה היא "מֶלֶךְ אוֹהֵב צְדָקָה וּמְשַׁפֵּט". משפט הסיום של הברכה הוא הבקשה "וּמְלוֹךְ עֲלֵינוּ [...] בַּחֲסֵד וּבְרַחֲמִים בְּצַדֵּק וּבְמִשְׁפָּט". מעין החתימה הוא הצירוף "בְּצַדֵּק וּבְמִשְׁפָּט".²⁰

18. נמצאנו למדים שהשמות צְדָק וּצְדָקָה מבארים זה את זה. לשון אחר – צְדָק הוא צְדָקָה וּצְדָקָה היא צְדָק. אבל כאמור אני מצמצם את מסקנתי ואומר ששני השמות האלה זהים בהוראתם לפחות כשהם סמוכים לשם מְשַׁפֵּט. לשון אחר: בלי משים אמר מחברה של הברכה בשעה שחיבר אותה שהשמות צְדָק וּצְדָקָה כשהם סמוכים לשם מְשַׁפֵּט מבארים זה את זה. לא ראיתי שדבר זה נאמר עד היום.

מה נאמר עד היום על שני השמות?

19. רוב העיסוק בשני השמות גם יחד מועט בספרי מחקר ומרובה במילונים. יש שהסתפקו באמירה כללית על עניינם של שני השמות, ויש היגדים מפורטים בבירור הוראותיהם של השמות. אביא מעט מדבריהם של קודמיי. כולם גדולים בעיניי.

20. אליהו בחור כתב: "ולפי לשון המקרא אין הפרש בין צדק לצדקה. רק שזה לשון זכר וזה לשון נקבה".²¹ דברים דומים כתב יצחק אבינרי: "במקרא אין הבדל רב בין צדק לצדקה".²² גד בן-עמי צרפתי הביא את דבריהם של התשבי ושל אבינרי,

18. המובאה היא מאוצר הגאונים: לוין, ברכות, חלק הפירושים, עמ' 75. ירידי ד"ר אריאל שוה מסר לי שהמובא בין הסוגריים המרובעים הוא השלמה ודאית.

19. וקיימא לן כוותיה = אנחנו נוהגים כמוהו.

20. כאמור, משום כך שינה מחבר הברכה את סדר הצירופים "בְּצַדֵּק וּבְמִשְׁפָּט", "וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים" והביא את השני לפני הראשון.

21. התשבי, ערך צְדָקָה, דף ע"ב (קדם והביא את ההיגד של התשבי צרפתי, הסמנטיקה, עמ' 78). אני מודה לירידי פרופ' חיים כהן שהפנה אותי לצרפתי.

22. אבינרי, יד הלשון, עמ' 396.

והוא מפנה שם אל שני סעיפים קודמים בספרו שלו.²³ במקום הראשון הוא כתב: "במקרה של מילים נרדפות מסוימות מתעורר הספק אם לפנינו שתי מילים או מילה אחת בעלת שתי צורות".²⁴ במקום השני הדיון יוחד לבידול במשמעות והוא כותב: "הבידול בא כדי לנצל את המילים הנרדפות לכמה משמעויות".²⁵ נראה שהוא מקבל את הדעה שהשמות צֶדֶק וצְדָקָה הם שמות נרדפים, אך לפי המקומות שהוא מפנה אליהם בספרו הוא אינו אומר דבר מוחלט על אודותם.

21. דברים מפורשים בהגדרת שני השמות אפשר למצוא אצל אברהם אבן-שושן בקונקורדנצייה למקרא. בערך הראשון כתב: "צֶדֶק – יֵשֶׁר, דרך האמת". אחר כך הוא מביא צירופים רבים. ראשון בהם הצירוף הנפוץ ביותר: "צֶדֶק וּמִשְׁפָּט".²⁶ בערך השני כתב: "צֶדֶקָה – צֶדֶק, יֵשֶׁר". אחרי זה הוא מביא הרבה צירופים, וראשון בהם הצירוף הנפוץ "צֶדֶקָה וּמִשְׁפָּט".²⁷ רואים בבירור שהוא מגדירם הגדרה זהה ומבליט בהם את הצירופים המקבילים הנפוצים ביותר. רק זאת אומר – אין לשלול את הדעה ששני השמות היו נרדפים מעיקרא אבל במשך הזמן התגונו משמעויותיהם.

22. אבן-שושן מביא במילונו דברים מפורטים יותר. לשם צֶדֶק הוא מביא ארבע משמעויות וכל הדוגמות הן מפסוקי המקרא, ולשם צְדָקָה – חמש משמעויות. ארבע הראשונות מודגמות גם כן מפסוקי המקרא בלבד.²⁸ המשמעות השנייה של צֶדֶק לדעתו היא 'מידת הדין, שפיטת אמת', והמשמעות השנייה של צְדָקָה היא 'משפט אמת, דין צדק'. היינו משותף לשניהם השימוש בתחום המשפט.²⁹

23. בדקתי את מה שנאמר על שני השמות בכל המילונים העבריים כמעט מלבד מילון אבן-שושן. אך אסתפק כאן בהצגת דבריהם של שלושה מילונים: דבריו של נפתלי הרץ טור-סיני במילון בן-יהודה והמילונים הנודעים ללשון המקרא באנגלית, בד"ב וקב"ש.

24. טור-סיני³⁰ כתב בפירוט רב במילון בן-יהודה את המשמעויות וגוני המשמעויות של החלקים המקראיים בערכים צֶדֶק,³¹ צְדָקָה.³² בערך צֶדֶק הובאו שלושה משמעויות

23. צרפתי, הסמנטיקה, § 4.9 (עמ' 62–63), § 5.11 (עמ' 75–76).

24. שם, עמ' 62.

25. שם, עמ' 75.

26. אבן-שושן, קונקורדנצייה, עמ' 977.

27. שם.

28. ההוראה החמישית, היא 'גמילות חסדים, נדבה לנצרכים', מודגמת מספרות חז"ל ומלשון ימינו ואינה נוגעת לבירור זה.

29. אין זו המשמעות היחידה המשותפת לשני השמות שהוא מציין.

30. בהערה לכרך יא של מילון בן-יהודה המובאת בתחילת הכרך כתב העורך טור-סיני את הדברים האלה: "אני אחראי א' לחלק המקראי של סוף אות פ' [...] ב' צֶדֶק, צְדָקָה" וכו'.

31. בן-יהודה, מילון, עמ' 5295–5396.

32. שם, עמ' 5397–5399.

(א-ג), ובכמה מהן שולבו כמה גוני משמעויות. בערך צְדָקָה הובאו ארבע משמעויות (א-ד). בראשונה שולב גון משמעות אחד והובלטו ביטויים אחרים. לענייננו חשובה המשמעות השנייה שהובאה בערך צְדָקָה והראשונה בערך צְדָקָה. הינה הן בזה: צְדָקָה (ב) – "תכונת הצדיק, עשיית³³ הצדק". לשם הדגמה הובאו עשרות פסוקים מתחום המשפט והובלטו ביטויים שונים, כגון "צדק צדק תרדף" (דב' טז 20), "ושפטו את העם משפט צדק" (שם 18). צְדָקָה (א) – "כמו צדק, המעשה הנכון והטוב, בפרט בצרורף מְשַׁפֵּט וְצְדָקָה". הוא הביא שם יותר מעשרים פסוקים להדגמה, כגון "כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ" (יר' ט 23).

25. מילון בד"ב מגדיר תחילה את השמות הגדרות כלליות.³⁴ רואים ברורות שהוא קובע כי שני השמות שונים זה מזה. לשם צְדָקָה הוא מביא שתי הגדרות: (א) rightness (= צוֹדְקוּת), (ב) righteousness (= צְדִיקוּת),³⁵ ולשם צְדָקָה – הגדרה אחת: righteousness. לשם צְדָקָה הוא מביא שש הוראות משנה ובהן גוני משמעות, ולשם צְדָקָה הוא מביא שבע הוראות משנה. רואים ברורות שהמילון מביא בשני הערכים צדדים משותפים. בשם הראשון בהוראה השנייה מובע בשם צְדָקָה עניין המשפט, ובשם השני בהוראות השנייה והשלישית מובע בשם צְדָקָה עניין המשפט.

26. מילון קב"ש מציין עבודות של חוקרים שעסקו בהבדל בין צְדָקָה לְצְדָקָה. הוא מביא ראשונה את הדעה שהשם צְדָקָה "has a collective meaning", ואילו על השם צְדָקָה נאמר שם "denotes a single proof of uprightness, an act of justice".³⁶ אחר כך המילון מפרט ומדגים שש הוראות משנה של צְדָקָה ושבע הוראות משנה של צְדָקָה.³⁷ בקושי אפשר למצוא בהוראת המשנה הראשונה של צדק ובהוראת המשנה השנייה של צדקה צד משותף. בזה הובא הצירוף "מְשַׁפֵּט צְדָקָה" (יש' נח 2), ובזה הובא הצירוף "צְדָקָה וּמְשַׁפֵּט" (בר' יח 19).³⁸

27. לסיכום, ראינו שיש מי שהסתפקו בדברים כלליים ואמרו שמדובר בשני שמות נרדפים. באלה היה מי שהביא תוספת דברים. במילונים יש מי שאמר את הדבר באופן מפורש, והיה מי שהסתפק ברמז על זה. קיצורו של הדבר, אין ספק שקשטו אלה שהצביעו על הוראה זהה של צְדָקָה וְצְדָקָה בתחום המשפט.

33. מילאתי את הכתיב במילה זו. במקור: עשית.

34. בד"ב, מילון, עמ' 841–842.

35. בתרגום המונחים באנגלית נעזרתי בד"ר טובה שטראוס שברין. תודתי נתונה לה.

36. קב"ש, מילון, עמ' 1004.

37. שם, עמ' 1005–1007.

38. הצירוף עצמו לא הובא, הסתפקו בציון מראה מקומו.

סוף דבר

28. נראה ששני השמות הנידונים היו מלכתחילה שני נרדפים, אך במשך הזמן נתגונו הוראותיהם. מסתבר שנשארו בהם גוני הוראות או הוראות משנה משותפות. אחת מהן היא בתחום המשפט. על הדבר הזה עמדו מחברי הברכות לפני דורות רבים.

29. נדייק ונאמר כי מחבר הברכה על השבת המשפט – "הַשִּׁבְתָּה שׁוֹפְטִינוּ כְּבִרְאִשׁוֹנָה וְיִוְעִיצֵנוּ כְּבַתְחִילָה, וְהִסֵּר מִמֶּנּוּ יָגוֹן וְאִנְחָה, וְמָלוֹךְ עֲלֵינוּ אֵתָה ה' לְבָרֶךְ בַּחֲסֵד וּבְרַחֲמִים בְּצִדְקָה וּבְמִשְׁפָּט. בְּרוּךְ אַתָּה ה' מֶלֶךְ אוֹהֵב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" – חתם אותה בכיטוי "צִדְקָה וּמִשְׁפָּט", והביטוי הסמוך לחתימה הוא מעין החתימה "בְּצִדְקָה וּבְמִשְׁפָּט".

30. כאמור, השם צִדְקָה שבחתימה מבאר את צִדְקָה שבמעין-חתימה, והשם צִדְקָה מבאר את צִדְקָה. היינו הוראת שני השמות זהה כאשר הן סמוכות לשם משפט – "צִדְקָה וּמִשְׁפָּט" ו"צִדְקָה וּמִשְׁפָּט" עניינם אחד: 'יושר ומשפט או יושר במשפט'. אולי מותרים לנו לחשוב שהביאור נעשה בידועין לפני מאות רבות בשנים כשברכת השבת המשפט נתחברה.

קיצורים

אבינרי, יד הלשון = י' אבינרי, יד הלשון: אוצר לשוני בסדר אלף-בית של הנושאים, תל אביב תשכ"ה

אבן-שושן, מילון = א' אבן-שושן, מילון אבן-שושן מחדש ומעדכן לשנות האלפים: אוצר המלים המקיף של העברית לתקופתיה, א-ו, תל אביב 2003
אבן-שושן, קונקורדנצייה = א' אבן-שושן, קונקורדנצייה חדשה לתורה נביאים וכתובים, ירושלים 1987

ארליך, עמידה = א' ארליך, תפילת העמידה של ימות החול: נוסחי הסידורים בגניזה הקהירית שורשיהם ותולדותיהם, ירושלים תשע"ג

בד"ב, מילון = E. Brown, S. R. Driver and C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1907

בן-יהודה, מילון = א' בן-יהודה, מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, ירושלים ותל אביב, תש"ח-תשי"ט

בר-אשר, מחקרי עברית = מ' בר-אשר, מחקרי עברית מראשונות לאחרונות, ירושלים תשפ"ג

גראסו, פעלי שפיטה = K. Grasso, *Verbs of Judgement in Biblical Hebrew: A Lexical Semantic Analysis*, Ph.D. dissertation, The Hebrew University of Jerusalem, 2021

התשבי = אליהו בחור, ספר התשבי, סיגט תר"ע
חיות, תהלים = ספר תהלים מפורש ע"י צ"פ חיות (תורה נביאים וכתובים, ח), בעריכת א' כהנא, ירושלים תש"ל (ז'טומיר תרס"ג)

לוין, ברכות = ב"מ לוין, אוצר הגאונים: תשובות גאוני בבל ופירושיהם, א: ברכות, ירושלים תדש"ם

מחזור שד"ל = ש"ד לוצאטו, מחזור כל השנה כפי מנהג ק"ק איטאלייאני יצ"ו, א-ב, ליורנו תרט"ז

סדר רב עמרם = ד"ש גולדשמידט, סדר רב עמרם גאון, ירושלים תשל"ב

סידור רס"ג = ' דודזון, ש' אסף וי' יואל (מהדירים), סידור רב סעדיה גאון (רס"ג)⁶, ירושלים תש"ס

צרפתי, הסמנטיקה = גב"ע צרפתי, העברית בראי הסמנטיקה, ירושלים תשס"א

קב"ש, מילון = L. Koehler and W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, rev. W. Baumgartner and J. J. Stamm, I-V, Leiden, New York and Köln 1994-2000

רד"ק, תהלים = "הפירוש השלם של רד"ק על תהלים" (נספח), מקראות גדולות: תהלים, תל אביב תשי"ד

שיח ירושלים = י' קאפח (עורך ומהדיר), שיח יְרוּשָׁלַיִם: סידור תפילה נוסח בלדי⁴, א-ד, ירושלים תשס"א